

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپاfront

سال هجدهم، شماره ۶۹، زمستان ۱۴۰۳
صفحه ۹۷ تا ۱۱۸

جایگاه همکاری‌های اجتماعی در تحقق جامعه مطلوب اسلامی بر مبنای قاعده تعاون

عضو هیات علمی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

زری فیروزگاه *

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

زهره منتظری

استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

رامین فغانی

چکیده

پرسش محوری پژوهش حاضر این است که قاعده تعاون از چه طریقی می‌تواند منجر به تقویت همکاری‌های اجتماعی و رسیدن به جامعه مطلوب اسلامی منجر شود؟ با مبنا قرار دادن فقه اجتماعی، نتایج پژوهش نشان داده است که قاعده تعاون در گسترش فرهنگ مشارکت عمومی، نهادسازی در عرصه اجتماعی، مسئولیت‌پذیر کردن شهروندان و ترویج حس نوع‌دوستی و همکاری اجتماعی در امور خیریه نقش مهمی ایفا می‌نماید. جلوه عینی قاعده تعاون، تشکیل نهادهای مدنی در چارچوب قانون اساسی و اصل ۲۶ قانون اساسی، شوراهای اسلامی و بهره‌گیری از تعامل مردم و آمادگی مردمی برای مقابله با بحران‌های سیاسی و اجتماعی است. همچنین قاعده مزبور در جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به مردمی‌سازی حکمرانی متعالی بر مبنای نقش‌آفرینی مردم در عرصه‌های مختلف و کمک به تحقق اهداف نظام اسلامی منجر شود. قانون اساسی و رویکرد امام خمینی (ره)، نیز حامی مشارکت نهادی و همگانی مردم در امور سیاسی و اجتماعی است. جلوه اجتماعی همکاری بر مبنای تعاون، اخوت و برادری و جلوه سیاسی آن در حمایت از احزاب و نهادهای سیاسی مردم-محور تجلی پیدا می‌کند. در مقاله حاضر از روش توصیفی و تحلیلی و ابزار کتابخانه‌ای استفاده شده و چارچوب‌نظری تحقیق نیز فقه اجتماعی است که در اینجا ناظر بر عملیاتی کردن قاعده تعاون در عرصه همکاری اجتماعی است.

کلیدواژه: همکاری‌های اجتماعی، قاعده تعاون، جامعه مطلوب اسلامی، مشارکت، مردمسالاری دینی.

* نویسنده مسئول: firouzgah@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۵ تاریخ تایید: ۱۴۰۳/۰۹/۳۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly

Vol. 18, No.69, Winter 2025, P 97-118

rahyaftjournal.ir

The Role of Social Cooperation in Achieving an Ideal Islamic Society Based on the Principle of Cooperation

Zari Firouzgah *

Faculty Member, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Zahra Montazeri

Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Ramin Faghani

Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

Abstract

Each social system, relying on the principles and values of that society and in the light of cultural, religious beliefs, traditions and social customs, tries to create a suitable framework for improving social cooperation. This issue is also very important in the eyes of Islam, and considering the importance of cooperation and participation between people on the one hand and people with the political system with each other and vice versa, some jurisprudential rules such as cooperation come to mind. In other words, the rule of cooperation shows us the importance of social, economic, political and civil cooperation, in the light of which the political system can also be influenced and organized based on the principles and ideals of Islam such as justice, freedom, human dignity and happiness. Therefore, establishing a link between the social and political arenas

---

* Corresponding Author: firouzgah@pnu.ac.ir

How to Cite: Firoozkah, Z., Montazeri, Z., Faghani, R. (2025). The Role of Social Cooperation in Achieving an Ideal Islamic Society Based on the Principle of Cooperation, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 18(69), 97-118.

Received: 2024

Accepted: 2024

in the establishment of an Islamic system or achieving a desirable society is part of the effort of the people (and not just politicians) who can establish the social and cultural system as a support for the political system and benefit from its results. The necessity felt for writing the present text is to find a solution from religious texts and jurisprudential rules in Islamic society that can be operationalized in the political and social arena and transform social cooperation as a tool for solving political and social problems. Specifically, the outbreak of war, insecurity, social and political uprisings, even economic problems such as high prices, inflation and the pressures resulting from them, if they are without the element of social cooperation, become a political and security crisis for the Islamic system. Therefore, the effort to make social cooperation effective in realizing the desired Islamic society is an effort to help confront threats against the Islamic system that can be achieved based on the principle of cooperation.

In the present article, the descriptive and analytical method and library tools are used, and the theoretical framework of the research is social jurisprudence, which here concerns the operationalization of the principle of cooperation in the field of social cooperation.

The main body

The jurisprudential rule of cooperation, in the light of social jurisprudence, also seeks to be applied in the field of social and political life, and social cooperation is the most important achievement of this jurisprudential rule. Based on the fact that the rule of cooperation, according to social jurisprudence, encourages and supports social cooperation, organizing the manifestations of social cooperation by people has also been manifested in various dimensions. According to this rule, the ideal Islamic society is built on the basis of public participation, collective good, responsibility and intervention of people in various affairs of society, both in the political and social spheres. For this reason, the jurisprudential rule of cooperation can lead the form and manner of governing society based on institution-building, citizen responsibility and encouraging altruistic and charitable activities in society. The objective application of the jurisprudential rule of cooperation in the Islamic system and the realization of its desired model is that it considers society and citizens

to be involved in social and political affairs such as participation in charity, environmental protection, participation in political affairs and elections, and efforts to form groups, factions, and parties to participate in the aforementioned affairs. Thus, the constructive axis of the jurisprudential rule of cooperation is the formation of social cooperation and organizing the way society is governed by involving citizens in the governance of society. This procedure can be implemented in the Islamic Republic of Iran system and in the form of considering public interests; because the principle of cooperation is not organized based on individual, ethnic, or racial considerations, but rather on public interests and can even help popularize the political system of the Islamic Republic. Because according to social jurisprudence, the desired Islamic society is concerned with improving the social situation, which, through collective cooperation and cooperation, can also lead to an increase in the feeling of brotherhood; it can expand intimacy and affection in society and, therefore, create a social bond to confront social and political crises. Therefore, the effects and results of social cooperation based on cooperation help overcome difficulties in the political arena and crises, which is a testament to the mutual cooperation of the political and social arenas for the development of morality and brotherhood in the Islamic society. When, in the light of the principle of cooperation, people's participation in political and social affairs is maximized, the capabilities of the Islamic Republic system to overcome crises also increase, and by promoting the principle of selflessness and sacrifice, it solves many of the problems of citizens.

Conclusion

The results of the research have shown that the principle of cooperation plays an important role in expanding the culture of public participation, building institutions in the social arena, making citizens responsible, and promoting a sense of altruism and social cooperation in charitable affairs. The objective manifestation of the principle of cooperation is the formation of civil institutions within the framework of the Constitution and Article 26 of the Constitution, Islamic councils, and taking advantage of people's interaction and public readiness to confront political and social crises. Also, the aforementioned principle in the Islamic Republic of Iran can lead to

the popularization of transcendental governance based on people's role-playing in various fields and helping to achieve the goals of the Islamic system. The Constitution and the approach of Imam Khomeini (RA) also support the institutional and universal participation of people in political and social affairs. The social manifestation of cooperation is based on cooperation, brotherhood, and its political manifestation is manifested in supporting people-oriented political parties and institutions.

Keywords: Social cooperation, principle of cooperation, desirable Islamic society, participation, religious democracy.

Bibliography

Ansari, Morteza. (1995). *Al-Makaseb al-muharameh* (Vol. 3). Tehran: Congress Publishing. {In Persian}

Bana Zadeh, Mohammad, & Shakeri, Belal. (2024). A Jurisprudential Review of the Social Effects of Fatwa. *Imamiyyah Principles of Jurisprudence Studies*, 11(21), 81–101. {In Persian}

Behbahani, Mohammad ibn Baqir Mohammadeakmal. (1984). *Masabih al-dalal fi sharh Mafatih al-shara'i*. Qom: Ayatollah Vahid Behbahani Institute Publishing. {In Persian}

Ebn-e Hisham, Mo'afari Hemiri. (n.d.). *Al-Sirah al-Nabawiyyah*. Beirut: Dar al-Ma'rifah Publishing.

Fazlollah Lankarani, Mohammad Javad. (2014). Jurisprudence and Development Achievements. *Goftegoo-ye Algo*, (6). {In Persian}

Fassihi, Amanollah. (2007). Religion and Social Capital. *Ma'refat Journal*, (123), 23–44. {In Persian}

Fathollah Vajargah, Kourosh, & Vahed Chookadeh, Sakineh. (2009). Citizenship Education in Schools. Tehran: Aeezh Publishing. {In Persian}

Firouzi, Davood. (2014). *Fiqh and Party Governance*. Tehran: Ney Publishing. {In Persian}

- Ghaari Seyed Fatemi, Mohammad. (2014). *Human Rights in the Contemporary World* (Vol. 2). Tehran: Shahr-e-Danesh Publishing. {In Persian}
- Halli, Moqaddad ibn Abdollah. (1983). *Nazd al-qawa'ed al-fiqhiyyah 'ala madhhab al-Imamiyyah*. Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library Publishing. {In Persian}
- Hashemi, Seyed Mohammad. (2014). *Human Rights and Fundamental Freedoms*. Tehran: Mizan. {In Persian}
- Ja'fari Khosroabadi, Nasrollah, & Roostae Sadraabadi Raigan, Mahmoud. (2021). The Role of the Rule of Cooperation in Goodness in Governance and Islamic Government. *Islamic Government Quarterly*, 26(1), 29–59. {In Persian}
- Javadi Amoli, Abdollah. (2008). *Wilayah, Fiqh, Justice*. Qom: Esra Publishing. {In Persian}
- Kalini, Mohammad ibn Ya'qub. (1986). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. {In Persian}
- Koran (The Holy Quran).
- Lakzaee, Najaf, & Zarei, Razieh. (2011). The Strategic Capacity of Shiite Political Jurisprudence in Producing Political Trust. *Shiite Studies Journal*, 13(1), 73–96. {In Persian}
- Majlesi, Mohammad Baqer. (1983). *Bihar al-Anwar* (Vol. 68). Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Mohammadi, Masoud, Zargoush Nasab, Abdoljabbar, & Kookhani Zadeh, Karim. (2022). Investigating the Reasons for the Social Nature of Shiite Jurisprudence. *Political Sociology Quarterly*, 5(12), 172–187. {In Persian}
- Mousavi Khomeini, Rouhollah. (1999). *Sahifeh-ye Imam: Collected Works of Imam Khomeini*. Tehran: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. {In Persian}
- Motahhari, Morteza. (2007). *The Legal System of Women in Islam*. Tehran: Sadra Publishing. {In Persian}
- Motefakker Pourfard, Masoud. (2019). *Political Stability in the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Institute of Culture and Islamic Thought. {In Persian}

Nasari 'Arouti Mowaffaq, Akbar. (2017). Foundations of Human Dignity in the Constitution of the Islamic Republic of Iran. *Islamic Revolution Studies Journal*, (20), 155–172. {In Persian}

Qorbani Moghaddam, Mohammad. (2021). The Rule of Cooperation Based on the Perspective of Governmental Jurisprudence. *Islamic Government Quarterly*, 26(1), 46–97. {In Persian}

Sayyid Bagheri, Sayyid Kazem. (2018). The Right to Political Participation and Freedom with Emphasis on the Holy Quran. *Islamic Policy Research*, 6(4), 41–65. {In Persian}

Sayyid Bagheri, Sayyid Kazem, & Talebi Chalooki, Mohammad Javad. (2020). The Role of Political-Social Cooperation in Facing Social Crises from the Perspective of Social Ethics. *Scientific Studies on Soft Power*, 10(1), 271–274. {In Persian}

Shakouri, Abolfazl. (1998). *Islamic Political Jurisprudence*. Tehran: Noora Publishing. {In Persian}

Shahedi Abedi Darcheh, Mohsen. (2021). Publicizing Sublime Governance in the Thought and Strategy of the Leaders of the Islamic Revolution. *Sublime Governance Quarterly*, (8), 107–108. {In Persian}

مقدمه

جوامع و نظام‌های سیاسی برای بقا و دوام خود و همچنین برقراری نظم، امنیت و قانون و پیشبرد امور و دستورات نیازمند همکاری در سطوح مختلف هستند. بدین معنا که در عرصه اجتماعی و تعامل انسان‌ها با یکدیگر نیازمند همکاری عمومی (میان اعضای جامعه) و در سطح افقی (تعامل مردم با نظام سیاسی) نیازمند همین رویه هستیم. از این جهت همکاری اجتماعی امری معطوف به حوزه سیاسی و اجتماعی و حتی عامل مهمی در شکل‌گیری یک جامعه مطلوب است. بنابراین در اینجا پیوندی میان حوزه‌های اجتماعی و حوزه‌های سیاسی ایجاد می‌شود که براساس آن، همکاری اجتماعی می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری یک جامعه مطلوب و مطابق با خواسته آحاد مردم داشته باشد. نظام سیاسی که بدون توجه به همکاری‌های اجتماعی یا با بی‌تمایلی مردم در عرصه‌های اجتماعی مواجه شود، شکنندگی آن در برابر تهدیدات و خطرات نیز افزایش پیدا می‌کند. شکل عینی همکاری اجتماعی در شکل‌گیری نهادهای مردمی برای جلوگیری از تمرکز قدرت، نظارت بر آن و حتی تمایل به مشارکت در عرصه سیاسی به شیوه نقش‌آفرینی در قالب گروه‌های محیط زیستی، مدافعان حقوق بشر و شهروندی، مدافعان حفاظت از حیوانات، تلاش برای افزایش سواد در جامعه، کمک به افراد بی‌بضاعت و... نمایان می‌شود یا اینکه تأثیری غیرمستقیم در این زمینه ایفا می‌کنند. فعالیت‌هایی که در نهایت باعث کمک به اجرای تصمیماتی می‌شود که تنها با ایفای نقش دولت و نظام سیاسی ممکن نمی‌شود. از این‌رو، همکاری اجتماعی، پشتوانه مناسبی برای تحقق جامعه مطلوب و در نهایت سامان بخشی به وضعیت مردم در یک جامعه منجر می‌شود.

به هر حال هر نظام اجتماعی با تکیه بر اصول و ارزش‌های آن جامعه و در پرتو باورهای فرهنگی، مذهبی، سنن و آداب اجتماعی تلاش می‌کنند تا یک چارچوب مناسبی برای بهبود همکاری‌های اجتماعی بیافرینند. این موضوع در نزد دین اسلام نیز بسیار حائز اهمیت است و با توجه به اهمیت همکاری و مشارکت میان مردم از یک طرف و مردم با نظام سیاسی با یکدیگر و بالعکس، برخی از قواعد فقهی نظیر تعاون به چشم می‌خورند. بدین معنا که قاعده تعاون، اهمیت همکاری اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مدنی را به ما نشان می‌دهد که در پرتو آن می‌توان نظام سیاسی را نیز تحت تأثیر قرار داد و بر مبنای اصول و آرمان‌های اسلام نظیر عدالت، آزادی، کرامت انسانی و سعادت سامان بخشید. بنابراین برقرار کردن پیوند میان عرصه اجتماعی و سیاسی در نظام‌سازی اسلامی یا دستیابی به یک جامعه مطلوب، بخشی از تلاش مردم (و نه صرفاً سیاستمداران) است که می‌تواند نظام

اجتماعی و فرهنگی را به‌عنوان پشتوانه نظام سیاسی مقوم ساخته و از نتایج آن نیز بهره‌مند گردید. ضرورتی که برای نگارش متن حاضر احساس می‌شود، یافتن راهکاری از دل متون دینی و قواعد فقهی در جامعه اسلامی است که بتواند در عرصه سیاسی و اجتماعی، عملیاتی شده و همکاری اجتماعی را به‌عنوان ابزاری برای حل مشکلات سیاسی و اجتماعی تبدیل نماید. به‌طور مشخص، بروز جنگ، ناامنی، شورش‌های اجتماعی و سیاسی، حتی معضلات اقتصادی نظیر گرانی، تورم و فشارهای ناشی از آن در صورتی که بدون وجود عنصر همکاری اجتماعی باشند، تبدیل به یک بحران سیاسی و امنیتی برای نظام اسلامی می‌شوند. بنابراین کوشش برای اثربخشی همکاری‌های اجتماعی در تحقق جامعه مطلوب اسلامی، کوششی برای کمک به مقابله با تهدیدات علیه نظام اسلامی است که بر مبنای قاعده تعاون قابل حصول است.

نوآوری پژوهش حاضر نیز آن است که درصدد است قاعده فقهی تعاون را از منظر فقه اجتماعی، به عرصه سیاسی و اجتماعی تسری ببخشد و ابعاد و زوایای آن در عرصه سیاسی و اجتماعی نشان دهد. از این جهت، قواعد فقهی نظیر آنچه درباره اجتماعی بودن دین اسلام مورد تأکید قرار گرفته است، نیازمند واکاوی و عینیت بخشیدن است که قاعده تعاون نیز یکی از قواعد یاد شده است. ضمن اینکه اگر بتوان قاعده تعاون را در عرصه تعامل افراد با یکدیگر و بسترسازی برای رشد نهادهای مدنی و غیردولتی به کار برد، استفاده از ظرفیت‌های مردمی برای مقابله با بحران‌ها یا حضور در صحنه‌های حساس و مشارکتی نیز بیش از پیش گسترش پیدا خواهد کرد. با عنایت به موارد یاد شده، پژوهش حاضر درصدد است تا با استفاده از چارچوب نظری فقه اجتماعی، همکاری اجتماعی را در جهت تحقق جامعه مطلوب اسلامی با نگاهی به قاعده تعاون بررسی نماید.

۱-۱. پیشینه تحقیق

تحقیقاتی پیرامون نقش تعاون و اهمیت همکاری در جامعه اسلامی و کاربرد آن در زندگی اجتماعی انجام شده که برخی از آنان به شرح زیر است:

مقاله «قاعده تعاون براساس نگرش فقه حکومتی» که توسط قربانی مقدم (۱۴۰۰) نگارش شد به این نتایج دست یافت که قاعده تعاون در چهار سطح تأسیس حکومت دینی، تأسیس و حمایت از نهادها و تشکیلات انقلابی و قانونگذاری و تکالیف فردی نمود یابد. مقاله عابدی درچه (۱۴۰۰) با عنوان «مردمی‌سازی حکمرانی متعالی در اندیشه و راهبرد امامین انقلاب اسلامی» از جمله راهکارهای مؤثر در مردمی‌سازی حکومت را تعاون و مشارکت مردم می‌داند که با مشارکت دادن آنان در عرصه سیاسی، مشورت‌پذیری، حق

انتخاب دادن به آنان، نظارت مردمی و طرح انتقادات از سوی آنان با هزینه اندک قابل دستیابی است. جعفری خسروآبادی و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله مشترکی با عنوان «نقش قاعده تعاون بر نیکی در حاکمیت و حکومت اسلامی» به نقش اجتماعی و سیاسی قاعده تعاون اشاره دارند که اگر به درستی پیاده شود، علاوه بر گستراندن خیر و نیکی در جامعه، باعث تحقق نوعدوستی در نگرش اسلامی می‌شود. مقاله دیگری با عنوان «نقش تعاون سیاسی-اجتماعی در رویارویی با بحران‌های اجتماعی از منظر اخلاق اجتماعی» توسط سیدباقری و طالبی چالوکی (۱۳۹۹)، نگرش شد و بر اهمیت تعاون از حیث بهبود اوضاع اجتماعی از منظر اخلاقی توجه نشان داده شد. از نظر نویسندگان، نقش اخلاق تعاون سیاسی-اجتماعی را در اموری نظیر شفقت به شهروندان، افزایش همبستگی، برابری و برادری، گشایش در بحران‌ها، گسترش روحیه مسؤولیت‌شناسی و همکاری شهروندان و دولت اسلامی برای دستیابی به عدالت اجتماعی جست‌وجو نمود. سیدباقری (۱۳۹۷)، مقاله‌ای با عنوان «حق مشارکت شهروندان و آزادی سیاسی با تأکید بر قرآن کریم» نگارش کرده و در آن از نقش تعاون در مشارکت همگانی و حتی کمک به تحقق برابری در جامعه اسلامی سخن به میان آورده است. زیرا قاعده تعاون، علاوه بر ایجاد همبستگی در جامعه اسلامی می‌تواند نقش برابر و همگانی آحاد جامعه را در راستای تقویت آزادی‌های سیاسی نیز پدید آورد.

تحقیقات یاد شده به روشنی نقش قاعده تعاون را به مثابه یکی از قواعد مهم فقهی یادآور می‌شوند، اما کمتر به نقش آن در تحقق جامعه مطلوب اسلامی یا در مورد بهبود وضعیت همکاری‌های اجتماعی در جمهوری اسلامی اشاره شده است. همچنان که در هیچ یک از تحقیقات یاد شده و سایر تحقیقات مرتبط چنین دیدگاهی مطرح نشده است. از این رو پژوهش حاضر درصدد است تا نقش همکاری‌های اجتماعی در شکل‌گیری جامعه مطلوب اسلامی را در پرتو قاعده تعاون بررسی نماید.

۲-۱. چارچوب نظری؛ فقه اجتماعی

یکی از رویکردهای مهم در دوران معاصر که برای توجه به عرصه‌های اجتماعی به کار گرفته می‌شود، فقه اجتماعی است. فقه اجتماعی ناظر بر وضعیت حیات اجتماعی در ابعاد مختلف آن است که درصدد ایجاد نظام شایسته متناسبی است که مبتنی بر نگرش فقهی باشد (حلی، ۱۴۰۳، ج ۱، ۶۳). فقه اجتماعی در این معنا، یعنی اینکه خطاب شارع به جامعه باشد و برای جامعه، ارزش و اعتبار قائل باشد که تنها متوجه افراد به صورت فردی و پراکنده نباشد. احکام صادر شده نیز برای جامعه و مسائل اجتماعی هستند (فاضل لنکرانی،

۱۳۹۳: ۵۳). بنابراین فقه اجتماعی یعنی فقهی که درصدد است تا مسائل اجتماعی را مورد فهم و استنباط قرار دهد که ممکن است مسأله از جنس فردی یا اجتماعی باشد (محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۷۹). بدین ترتیب فتاوا، نظریات شرعی و مسائل اجتماعی از منظر آراء و احکام فقهی بیان و تحلیل می شوند و حکمی نیز صادر می شود. به عنوان مثال، هنگامی که در فقه به منع شرب خمر حکم داده می شود، اگرچه برای جلوگیری از ضرر به افراد صادر می شود، اما وضع آن برای آحاد جامعه است که نتیجه آن اصلاح وضعیت جامعه از حیث رفع مشکلات و چالش های مختلف است. بنابراین فقه اجتماعی یعنی استفاده از احکام، قواعد و آراء فقهی به نحوی که باعث اصلاح وضعیت و جلوگیری از ضرر به جامعه اسلامی و زندگی جمعی شود.

۲. مبانی نظری؛ تعاون و همکاری های اجتماعی در نگرش اسلامی

بحث تعاون و همکاری یکی از توصیه های مهم دین اسلام است که نقش مهمی در تنظیم روابط افراد در عرصه های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد. در قرآن کریم آیات متعددی وجود دارد که مسلمانان از سوی خدا دعوت به اتحاد و اتفاق، و به دست آوردن مزایا و منافع مادی و معنوی، اجتماعات خاصی را تشکیل دهند؛ مانند آیه ۱۰ سوره مائده، حجرات/ سوره ۴۹، آیه ۱۰، و آیه ۱۰ سوره حجرات. با توجه به تشکیل گروه های اجتماعی برای گسترش کارهای خیر و تعاون و مشارکت گروهی به دو آیه خواهیم پرداخت: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران آیه ۱۰۴)، و در آیه دیگری میفرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (سوره مائده آیه ۲). مطابق با این آیه مسلمانان موظف به تعاون در کارهایی هستند که دارای دو ویژگی است: "التقوی" به معنای جلوگیری از اعمال خلاف می باشد و "البر" به معنای کار مفید و خوب است. بدین ترتیب تعاون در کارهایی توصیه شده که هم در چارچوب مقررات اسلامی باشد و هم مفید و خوب باشد. تعاون باید هم در مبارزه با بدی ها و هم در دعوت به نیکی ها انجام گیرد. در ادامه آیه مسلمانان از همکاری در اهداف نادر و باطل است و ستم و ظلم نهی می شوند. بدین ترتیب تعاون، همکاری اجتماعی مشارکت عمومی در اسلام دارای اهمیت فوق العاده ای می باشد. به همین خاطر مهم ترین احکام خود از قبیل، انفاق، نماز، جهاد، تقوای الهی و همین طور حج را بر اساس اجتماع قرار داده است. دین اسلام همواره مردم را به اجرای دستورات پروردگار دعوت می کند تا از این طریق علاوه بر تجلی معنوی و پاکی افراد، سعادت و کامیابی زندگی آنها فراهم شود (فصیحی، ۱۳۸۶: ۱۲۳). در برخی از

آیات قرآن کریم از انسان خواسته شده که با پیروی از شریعت اسلام با هم متحد باشند و به دور از اختلاف و تفرقه، زندگی اجتماعی خوبی داشته باشند (فصیحی، ۱۳۸۶: ۱۳۰). این آیات عبارتند از: آل عمران/ سوره ۳۰، آیه ۱۰۳ و ۱۰۵ سوره آل عمران، انفعل/ سوره ۸۰، آیه ۴۶، انعام/ سوره ۶۰، آیه ۱۵۳ و ۱۵۹ سوره انعام.

تعاون در نگرش اسلامی برای امور خیر و در راستای منافع عمومی جامعه است و نقطه مقابل آن، تعاون برای امور شر و برخلاف منافع عموم جامعه اسلامی است. به عبارت دیگر، قاعده فقهی دیگری که می‌تواند نقطه مقابل تعاون و همکاری در جامعه اسلامی تلقی شود و بی اعتمادی را دامن بزند، قاعده فقهی اعانت بر اثم و اعانه به ظالم است. این قاعده فقهی برگرفته از آیه شریفه «ولا تعاونو علی الائم و العدوان...» (مائده، آیه ۳) است. بدین توضیح که کمک‌رسانی به عمل گناه و یا زمینه‌سازی برای آن به مثابه مشارکت و معاونت در آن محسوب می‌شود. مثلاً وقتی که فردی ظالم و عصبانی مصمم به تنبیه و کتک زدن فرد مظلومی است و به او [ضارب] سلاح بدهیم (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۱: ۱۸). بنابراین اگر در نگرش اسلامی به تعاون و همکاری توصیه می‌شود، مقصود اموری است که بتوانند باعث ایجاد و گسترش خیر عمومی و دعوت به امور نیک شود. زیرا دین اسلام هر توصیه و اصلی را مطرح کرده در راستای خیر و سعادت عمومی جامعه و دوری کردن افراد از شر و باطل است.

۳. نقش قاعده تعاون در تحقق همکاری‌های اجتماعی

معطوف بودن فقه اجتماعی به عرصه زندگی سیاسی و اجتماعی و سامان دادن به معنای آن است که احکام، قواعد و دستورات دینی نیز به بهبود وضعیت زندگی بشر کمک نموده و هریک از قواعد دینی نیز می‌بایست، ابعاد اجتماعی مشخصی داشته باشند. از این جهت، استخراج همکاری اجتماعی از قاعده تعاون و ارتباط آن با زندگی اجتماعی و سیاسی نیازمند بررسی بیشتری است که گویای اجتماعی بودن احکام و دستورات دین اسلام است.

۳-۱. کمک به نهادسازی و مشارکت مردمی

فقه اجتماعی ناظر بر استفاده از احکام و دستورات دینی در عرصه زندگی اجتماعی و یا پذیرش اجتماعی بودن دین اسلام و آراء فقهی منبعث از آن است. بدین معنا که فقه اجتماعی در عرصه عملی نیز به معنای توجه به آثار و پیامدهای احکام و دستورات دینی در عرصه اجتماعی و زندگی روزمره است که اغلب فقهای شیعه نیز به چنین تأثیر توجه نشان داده‌اند (بنازاده و شاکری، ۱۴۰۳: ۸۴). بر این اساس، جست‌وجوی آثار و پیامدهای قاعده فقهی تعاون در عرصه زندگی اجتماعی و سیاسی بسیار مهم و حیاتی است. درباره این

کاربرد باید گفت که حکومت اسلامی اگرچه مشروعیت خود را از اصول دینی می‌گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ۴۳)، اما به هر حال برای تداوم حیات خود نیازمند مقبولیت مردمی، خواست و اراده عمومی برای بقا و تداوم است که در واقع اهمیت نهادسازی را نشان می‌دهد (قربانی مقدم، ۱۴۰۰: ۶۱). از این منظر ساختن یک جامعه در دوره جدید نیازمند ملاحظه همکاری اجتماعی به نحوی است که هریک از افرادی که تمایل به این همکاری دارند، بدون هزینه‌های سیاسی و اجتماعی و فردی وارد فرایند همکاری شوند. از این رو، تعاون اصولاً امری اجتماعی و ناظر بر رفتارهای متعامل افراد با یکدیگر است که با حضور دیگران معنا دار می‌شود (سیدباقری و طاهری چالوکی، ۱۳۹۹: ۲۵۱). بدیهی است در صورت تمایل نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، پذیرش آراء مخالف و متضاد در چارچوب قانون اساسی نیز در همین راستا قابل تفسیر است. زیرا همکاری اجتماعی در سطح سیاسی، نه بر پایه یک نظر، بلکه بر اساس نظرات متضاد و مختلف به پیش می‌رود و سامان می‌یابد. یکی از راهکارهای پذیرش تنوع و تکثر، حمایت از احزاب و نهادهای مدنی است که در اصول قانون اساسی از جمله اصل ۲۶ مورد حمایت قرار گرفته و قانون حمایت از احزاب مصوب ۱۳۹۴ نیز بخش دیگری از این تنوع پذیری و حمایت از نهادهایی نظیر احزاب سیاسی است.

تشکیل گروه و دسته‌جات در نظام اسلامی در چارچوب قانون اساسی از مصادیق تعاون در عرصه سیاسی و اجتماعی است. قاعده تعاون از این جهت می‌تواند حامی تشکیل حزب و نهادهای مدنی تلقی شود، زیرا در نظام اسلامی نیز همین ایده مطرح است که مردم زمینه‌ساز تحقق و استمرار حاکمیت هستند و اگر آنها تمایلی نداشته باشند، نظام اسلامی محقق نمی‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۹۱). امروزه اصول لازم برای تداوم نظام اسلامی بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای مدنی است که مردم را به عنوان رکن اساسی نظام اسلامی نشان دهد و پیوند کارگزاران و مردم را پدید آورد. تعاون به عنوان یک نظریه، اجتماع مردم را در قالب نهادهای جدید به عنوان شکل نظام سیاسی قابل دفاع می‌داند، زیرا حزب از ملزومات حکومت‌داری در دوره معاصر است (فیرحی، ۱۳۹۱: ۱۳۳). بنابراین حکمرانی جدید در نظام اسلامی به وسیله احزاب و نهادهای مدنی و با بهره‌گیری از ظرفیت تعاون در ارائه دیدگاهی نوین برای حکومت‌داری قابل دفاع است. تعاون در اینجا می‌تواند به معنای هم‌اندیشی و اجتماع نخبگان و افراد دغدغه‌مند نظام اسلامی برای سازگاری شکل نظام اسلامی با شرایط کنونی در نظر گرفته شود. مشارکت و هم‌اندیشی در قالب نهادهای مدنی از جمله احزاب سیاسی نقش مهمی در تحقق جامعه مطلوب اسلامی دارد که در چارچوب

قاعده تعاون قابل استخراج است. ضمن اینکه با بهره‌گیری از قاعده تعاون در زمینه امور سیاسی، شکل‌گیری احزاب سیاسی می‌تواند نماد مردمسالاری تلقی شده یا پشتوانه تحقق آن به شمار آید.

مشارکت مردم در انتخابات چه به صورت فردی و نهادی بخشی از تکالیف شهروندان در نظام اسلامی است. به علاوه اینکه حمایت دائمی از حکومت و لایه‌های مختلف آن در اشکال مختلفی نظیر راهپیمایی، رژه، یادبود، بسیج مردمی، همدلی اقتصادی، انفاق جان و اموال و... برای بقای حکومت لازم است (جعفری خسروآبادی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۹). از این جهت حتی همکاری اجتماعی با استنباط از قاعده فقهی تعاون می‌تواند باعث مشروعیت مردمی نظام جمهوری اسلامی به‌عنوان مصداق بارز حکومت اسلامی شود. ضمن اینکه مردمی کردن نظام اسلامی و به تبع آن برطرف کردن نیازها و مشکلات آحاد جامعه نیازمند همکاری اجتماعی است. برحسب قاعده تعاون، شکل‌گیری روابط صمیمی و پایدار و برقراری پیوند میان مسلمانان و مؤمنان منجر به تقویت سرمایه اجتماعی درون گروهی در جامعه اسلامی می‌شود (علینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۹). از این جهت گروه‌های فعال در جامعه بر مبنای حس نوع‌دوستی و همکاری وارد عمل شده و جلوه‌گر اخوت و دوستی در جامعه اسلامی می‌شوند. بدیهی است که افزایش سرمایه اجتماعی و پیوند شبکه‌ها و گروهها در هر جامعه به معنای وحدت و انسجام درونی است که با توجه به ساخت از پایین به بالا (مردمی بودن) اسباب یک نظام اجتماعی و سیاسی مردمی را نیز فراهم می‌آورند. نهادهای حاصل از تعاون و همکاری در قانون اساسی مصادیق دیگری نیز دارد و آن هم شوراهای اسلامی در شهر و روستا است که عامل مؤثری برای تضمین حق تعیین سرنوشت و مشارکت نهادی مردم در اداره امور محسوب می‌شود. در صورتی که بر مبنای اصل تعاون، نهادهایی نظیر شوراها به نحو مؤثری در اداره حکومت وارد عمل شوند، می‌توانند تضمین حق تعیین سرنوشت را در پی داشته باشند و با هدف تضمین و تأمین حق انتخاب شهروندان طراحی شوند و نه برعکس به‌عنوان تحدید باشد، زیرا در این صورت نتیجه‌ای جز نفی مردمسالاری را در پی نخواهد داشت (قاری سید فاطمی، ۱۳۹۳: ۱۱۵) برای نمونه می‌توان به اصول ۱۰۶-۱۱۰ قانون اساسی درباره جایگاه و نقش شوراها در فرایند نظارت بر قدرت نهادها و دستگاه‌ها اشاره نمود. از آنجایی که شوراها نیز مصداق تعاون و همکاری بدون ملاحظات فردی، قومی و سایر ملاحظات عرضی است، شکل-گیری الگوی مطلوب برای اداره جامعه اسلامی نیازمند نهادسازی در راستای مردمی کردن حکومت اسلامی است.

با این اوصاف، تعریفی که از جایگاه تعاون در همکاری‌های اجتماعی نظیر شورا مطرح می‌شود، ظرفیت مناسبی برای مشارکت مردم در امور و در نهایت محقق شدن اصل مردمی بودن حکومت می‌گردد. در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران این نکته اشاره شده است که قانون اساسی تضمین‌گر نفی هر گونه استبداد فکری و اجتماعی و انحصار اقتصادی می‌باشد و در خط گسستن از سیستم استبدادی و سپردن سرنوشت مردم به دست خودشان تلاش می‌کند و یضع عنهم اصرهم و الاغلال التي كانت علیهم که نمود آن در اصول مربوط به شوراها در قانون اساسی است، عدم تمرکز اداری و شرکت مردم در اداره جامع در شکل شوراهای محلی از جمله حقوق اساسی مردم است به آن خودگردانی می‌گویند و در این اصل که مبتنی بر اصل حق تعیین سرنوشت است مردم با حضور در شوراها مستقیماً در اداره و جهت‌دهی امور جامعه مشارکت می‌کنند (عروتی موفق: ۱۳۹۶: ۱۶۰). بنابراین زمینه‌سازی برای اعمال نظارت بر عملکرد حاکمیت به نوبه خود باعث رشد اندیشه حقوق شهروندی در جامعه می‌شود که می‌تواند بر دستیابی افراد جامعه به حقوق آنان اثرگذار باشد. موضوعی که با توجه به ابتناء قاعده تعاون بر برابری و مشارکت آحاد مردم در امور جامعه، نقشی بی‌بدیل در ساخت جامعه مطلوب اسلامی دارد.

۲-۳. مسؤولیت‌پذیری و حمایت از نهادهای خیریه در جامعه اسلامی

در فقه اجتماعی، توجه به آثار اجتماعی احکام و دستورات دینی با رسالت دین اسلام گره خورده است که تنها به حوزه عبادات فردی معطوف نیست. ضمن اینکه احکام یاد شده نباید باعث اختلال در زندگی اجتماعی شوند، بلکه باید رهنمونی برای بشر جهت زندگی مطلوب باشند. بحث اخیر در نزد برخی از فقها در چارچوب قاعده اختلال نظام مطرح شده است (بهبهانی، ۱۴۲۴ق: ۴۴۱). یعنی اینکه هیچ حکمی نباید به نحوی باشد که باعث اختلال در نظام اجتماعی شود، بلکه باید حکم بیان شده، سازگار با وضعیت اجتماعی و عاملی برای حفظ نظام اجتماعی باشد. بدین ترتیب قاعده تعاون نیز باید محاسنی برای زندگی اجتماعی در پی داشته باشد که یکی از آنان، ایجاد مسؤولیت‌پذیری برای عموم مردم است. به همین ترتیب، مسؤولیت‌پذیری بحث مهمی در حقوق شهروندی اسلامی است که نشان‌دهنده توأمانی حق و تکلیف در اندیشه اسلامی برای ساختن جامعه بهتر است (مطهری، ۱۳۸۶: ۱۱۴). بدین ترتیب قاعده تعاون از جهت ایجاد احساس مسؤولیت برای آحاد مردم، همکاری اجتماعی را در راستای دستیابی به جامعه مطلوب اسلامی به پیش می‌برد. در حدیثی از رسول گرامی اسلام (ص) نقل شده که می‌فرماید: «کسی که شب را صبح کند و نسبت به امور و سرنوشت مسلمانان بی‌اعتنا باشد و اهتمام به خرج ندهد، از

مسلمانان نیست» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۱۶۳). بنابراین بی‌مسئولیتی، بی‌تفاوتی و دوری از سرنوشت مردم در یک جامعه که مدعی اخلاق و کرامت انسانی و ایجاد اخوت و برادری است، چندان زینده افراد در جامعه اسلامی نیست. بنابراین تعاون و همکاری اجتماعی نیازمند تبدیل شدن به یک هویت اجتماعی است که حتی توسط نظام سیاسی نیز حمایت شود تا بتواند در سطح نهادسازی مردمی، دسته‌جات مردمی را از حیث مالی و معنوی و یا تسهیل در نهادسازی ترغیب و حمایت نماید. تنها در این صورت است که بی‌اعتنایی نسبت به سرنوشت جامعه و نظام سیاسی از سوی مردم از بین رفته یا به حداقل می‌رسد. با توجه به اینکه جمهوری اسلامی ایران هم در سطح نظام اجتماعی و هم در عرصه سیاسی، توجه خاصی به اصل مردمی بودن حکومت مبذول داشته است، مبنا قرار دادن اصل تعاون در راستای تقویت جایگاه مردم در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی از حیث نهادی و بسیج همگانی شایسته توجه است.

با این اوصاف محقق شدن جامعه مطلوب اسلامی نیازمند مشارکت و مسئولیت‌پذیری مردم در اداره امور است. ضمن اینکه مشورت کردن با مردم، پذیرش انتقادات از سوی آنان و همچنین ارج گذاشتن به نظریات سازنده نقش مهمی در تحقق کرامت انسانی دارند که جز با همکاری و تعاون به دست نمی‌آید. مشورت کردن با مردم در رویکرد اسلامی، شخصیت‌بخشی به مردم در نظر گرفته شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ج ۳: ۱۴۳). مصداق بارز بهره‌گیری از تعاون برای تحقق کرامت انسانی، کمک به نهادهای خیریه و مردم نهادی است که بتوانند خیر جمعی را در جامعه گسترش دهند و علاوه بر نقش دولت، مردم را نیز در تحقق بخشی به جامعه مطلوب اسلامی یاری بخشند. تعاون بر «بر و نیکی» یکی از مصادیق حامی کرامت انسانی است که در نهادهای خیر نظیر: «مدرسه‌سازی»، «بیمارستان‌سازی»، «کمک به بیماران»، «کمک به زندانیان غیر عمد و نیازمند»، «اهدای عضو» و... قابل بیان است. گسترش این شیوه از همکاری عامل مهمی در پیوند دادن مردم به یکدیگر و همدردی آنان در مسائل و بحران‌های سیاسی و اجتماعی است. مبنا قرار دادن اصل تعاون و مصداق‌سازی آن در قالب نهادسازی یا مسئولیت‌پذیری شهروندان به معنای شریک و سهم بودن شهروندان باعث تمایل به مشارکت، مسئولیت‌پذیری و ایجاد روحیه سازندگی می‌شود که خود نوعی حمایت افراد از یکدیگر در مواجهه با مشکلات، بدون نقش‌آفرینی و مداخله دولت است. حتی همبستگی اجتماعی، مشارکت و تعاون مردمی در پاره‌ای از موارد، ذخیره مالی سرشاری را برای تامین و تضمین افراد در مقابل گرفتاری و تنگدستی‌ها ایجاد می‌کند (هاشمی، ۱۳۹۳: ۵۰۰). به طور مشخص راه اندازی امور خیریه

در ماه‌های رمضان، ایام محرم، اربعین، مراسمات و اعیاد مذهبی و موارد دیگری نظیر جشن نیکوکاری و اطعام ایتم، بیماران صعب‌العلاج و... با جمع‌آوری کمک‌های مردمی می‌تواند مصداق کمک به افراد تنگدست و گرفتار در جامعه باشد که به نوبه خود همکاری اجتماعی در امور خیر را نیز گسترش می‌دهد. این رویه در عمل باعث گسترش اعتماد عمومی و گرایش به همکاری اجتماعی، حس نوع‌دوستی و تلاش همگانی برای رفع مشکلات جامعه می‌شود. پشتوانه این دیدگاه در جامعه اسلامی آن است که اگر در این جامعه اعتماد عمومی بر مبنای تعاون و همکاری نباشد، جامعه بر بنیانی لرزان قرار می‌گیرد. به همین دلیل است که در جوامع امروزی از شهروندی مشارکتی سخن به میان آورده می‌شود و یکی از اصولی که می‌توان برای مشارکت بدان توسل جست، همین اصل تعاون است که پشتوانه همکاری اجتماعی و مسئولیت‌پذیری شهروندان تلقی می‌شود. شهروند مشارکت‌جو همچنین ادراکات مشترک، تعهدات جمعی، اعتماد و ارتباطات را توسعه می‌دهد (فتحی و اجارگاه و واحد چو کده، ۱۳۸۸: ۳۵). به هر حال از نظر تاریخی، قاعده تعاون در مرحله تأسیس نظام جمهوری اسلامی نقش مهمی ایفا کرد. به این دلیل که مبارزه با حکومت طاغوت از اموری است که با اقدامات فردی به جایی نمی‌رسید و نیاز به همکاری جمعی مؤمنان، تشکیل حزب و گروه‌های مبارزه و جهادی داشته است (قربانی‌مقدم، ۱۴۰۰: ۶۴). اما بهره‌گیری از قاعده فقهی تعاون مستلزم آن است که این روحیه به شیوه جهادی، خودجوش و مردمی دنبال شود و کارکرد آن در عرصه سیاسی و اجتماعی نظیر آنچه مطرح شد در قالب پررنگ شدن جشن عاطفه‌ها و نیکوکاری، اهدای خون و جمع‌آوری کمک‌های مالی از سوی نهادهای مردمی و سپردن امور به مردم دنبال شود.

۳-۳. مردمی‌سازی حکومت به صورت نهادی و بسیج عمومی

فقه اجتماعی در اسلام به دنبال ایجاد سازوکاری برای بهبود وضعیت زندگی مردم در ابعاد سیاسی و اجتماعی است و به همین دلیل مهم‌ترین محور برای ایجاد نظام اجتماعی در اسلام، تأکید بر برادری و اخوت است (ابن‌هشام، بی‌تا، ج ۱، ۵۰۷). از این منظر، فقه اجتماعی با بهره‌گیری از قاعده فقهی تعاون، می‌بایست برادری و اخوت را در سطح گسترده در جامعه ایجاد نماید و کاربرد آن در زندگی اجتماعی و سیاسی، روشن و عینی باشد. بر همین اساس، نظام مطلوب اسلامی چه در عرصه اجتماعی و چه در عرصه سیاسی به دنبال ارائه الگوی مطلوب است و فقه سیاسی، قواعد شریعت را در این باره معرفی می‌کند (شکوری، ۱۳۷۷: ۹۹). بنابراین اصول و قواعد شریعت به نحوی است که به دنبال تحقق ارزش‌های اسلامی در عرصه سیاسی و اجتماعی است. از این رو، همکاری در اسلام

مبتنی بر برابری است و از این رو هر نوع تبعیض و نابرابری پذیرفتنی نیست (قاری سید فاطمی، ۱۳۹۳: ۹۰). بر همین اساس، اصول شریعت نظیر تعاون نیز با تکیه بر همین دیدگاه برابر به دنبال ساخت یک جامعه مطلوب به پیش می‌روند. ضمن اینکه با توجه به اهمیت تعاون در زندگی اجتماعی باید گفت که این اصل، می‌تواند منجر به برابری، برادری، دوستی و ایجاد الفت میان مردم شود و در سطح بعدی، نظام سیاسی را نیز به سمت مردمی بودن و همسویی با آنان سوق دهد. از این منظر، همان طور که در نگرش اسلامی مصادیق زیادی از این رویکرد وجود دارد، حس نوع دوستی و همکاری اجتماعی یکی از ضرورت‌های اساسی زیست اجتماعی است. در همین راستا، امام صادق (ع) بیان می‌کنند: «يَعِيشُ النَّاسُ بِإِحْسَانِهِمْ أَكْثَرَ مِمَّا يَعِيشُونَ بِأَعْمَارِهِمْ وَيَمُوتُونَ بِذُنُوبِهِمْ أَكْثَرَ مِمَّا يَمُوتُونَ بِأَجَالِهِمْ». «مردم بیش از آن که با عمر خود زندگی کنند، با احسان و نیکوکاری خویش می‌زیند و بیش از آن که به سبب فرا رسیدن اجل خود بمیرند، بر اثر گناهان خویش می‌میرند» (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ۱۴۷). برادری و نوع دوستی و ایجاد رابطه دوستانه در ارتباطی متقابل میان انسان‌ها شکل می‌گیرد و شبکه‌ای به وجود می‌آید که حامل سرمایه اجتماعی است و می‌تواند نقش مهمی در ساختن اعتماد عمومی ایفا نماید. در واقع برادری بر ارتباط میان افراد تأکید دارد که خود در اصل تعاون نیز مندرج است. بدین معنا که نهاد متشکل از تعاون و همکاری نه بر پایه خصوصیات و منافع فردی، بلکه بر پایه برابری افراد و در قالب سازمان بزرگ اجتماعی عمل خواهد کرد و اعضای آن رابطه بسیار نزدیکی با هم دارند و همه در یک رده قرار می‌گیرند. بنابراین تأسیس نهاد، سازمان و گروه بر پایه اصل تعاون، به معنای نهادسازی مبتنی بر برابری و بدون تبعیض و مناسبات ناعادلانه است و تسری این رویکرد در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، به معنای مردمی شدن حکومت و تداوم نظام بر پایه خواست در حال تغییر مردم است.

توجه به فقه اجتماعی یعنی سامان دادن زندگی سیاسی و اجتماعی مردم با استفاده از احکام و دستورات دینی است که نیازمند مشارکت دادن در امور و مسائل نیز می‌باشد. همان طور که امام خمینی (ره) بیان کرده بود: «قوانین کشور را قوانین اسلامی تشکیل می‌دهد، ولی فرم حکومت اسلامی جمهوری است. به این معنا که متکی بر آراء عمومی است» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۵: ۲۴۰). بنابراین با پیاده شدن مردمسالاری دینی نیازمند همکاری جمعی و مشارکت مردم در قوت شکل حکومت اسلامی هستیم که بدون نهادسازی و جمعی شدن مشارکت، چنین هدفی قابل حصول نخواهد بود. از این جهت همکاری اجتماعی بر مبنای قاعده تعاون می‌تواند باعث پیوند مردم و حاکمیت شده و نقش مردم را

به انحاء مختلف تقویت و حمایت نماید. مزیت دیگری که تعاون در پی دارد این است که باعث برقراری نظم و امنیت و حاکمیت قانون می‌گردد. بدین معنا که از جمله اصلی‌ترین مسائل در زندگی اجتماعی انسان، همکاری و تعاون برای پیشبرد اهداف اجتماعی و برقراری نظام و انضباط در جامعه است که فراتر از بایدها و نبایدهای زندگی و مطالبات شخصی است (جعفری خسروآبادی، ۱۴۰۰: ۳۷). بنابراین قاعده تعاون با محترم شمردن مطالبات و انگیزه‌ها و منافع شخصی افراد درصدد است تا نظم و امنیت اجتماعی را بر پایه نقش‌آفرینی همه مردم بنا ساخته و این مطالبه جمعی را بر پایه قانون‌مندی همگانی سامان ببخشد. مزیت دیگری که قاعده فقهی تعاون از حیث توجه به همکاری‌های اجتماعی ایجاد می‌کند، این است که به دنبال تحقق مردم‌سالاری یا مردمی کردن حکومت و نظام اجتماعی با تکیه بر اصول و معیارهای متعالی است. زیرا بر مبنای نگرش حکومت‌داری اسلامی، تشکیل و تداوم حکومت براساس خون، زور، نژاد و سایر معیارهای طبیعی یا غیرطبیعی بنا نمی‌شود، بلکه همه مردم صرف‌نظر از معیارهای فوق از حق مشارکت در امور مختلف را دارا هستند (عبدالحسین پورفرد، ۱۳۹۸: ۱۰۱). بنابراین اتکای قاعده تعاون، ابتدا برابر شمردن افراد بدون ملاحظات نژادی، قومی، زبانی و... سپس، پیدا کردن سازوکاری برای حضور کارآمد و اثربخش آنان در فضای سیاسی و اجتماعی است. از این رو، قاعده تعاون به وضوح می‌تواند نسبت به بهبود شکلی حکومت جمهوری اسلامی در زمینه امور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی کمک نماید.

مردمی‌سازی نظام سیاسی به تنهایی از عهده مردم بر نمی‌آید، بلکه نخبگان طراز انقلاب و جمهوری اسلامی می‌بایست اصل را بر خدمات رسانی و احترام به آحاد مردم گذاشته و از کینه ورزی و رقابت‌های سیاسی ناسالم بپرهیزند تا زمینه تعاون و همکاری فراهم آید. زیرا بنای شکل‌گیری تعاون و همکاری اجتماعی در ایجاد اعتماد میان نخبگان سیاسی و مردم است. از یک سو سیاستمداران و نظام سیاسی باید قابلیت اعتماد لازم را ایجاد کنند و از سوی دیگر نظام سیاسی باید برای دوام و قوام اعتماد سیاسی انگیزه اعتماد شهروندان را بالا ببرد و شهروندان تمایل زیادی به اعتماد به نظام سیاسی داشته باشند (زارعی و لکزایی، ۱۳۹۰: ۴۵). در این صورت است که تضادهای مخرب در سطح جامعه جای خود را به گفت‌وگوی سازنده و پیوند میان مردم و نظام سیاسی می‌دهد و تلاش برای رفع مشکلات از منظر هم‌افزایی قدرت دولت و مردم رو به فزونی می‌گذارد. در پرتو اصل تعاون و همکاری‌های اجتماعی این نتیجه بدست می‌آید که این موضوع امری سیاسی و اجتماعی است؛ بدین معنا که در صورت عدم اتخاذ رویه مبتنی بر تعاون میان نخبگان سیاسی،

موضوع همکاری اجتماعی تنها با مشارکت مردم امکانپذیر نیست. درباره نقش اثرگذار نخبگان سیاسی در ایجاد رویه مبتنی بر تعاون و همکاری، پیشوایان دینی به ما یاد دادند که رویکرد مردمی در پیش گرفته شود و با توده مردم اجتماع همراهی کنند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۶: ۲۲۰). یا در موارد متعددی که از سوی فقها و سیره ائمه به ما رسیده است، اینکه، سیره پیشوایان دینی سرشار از فروتنی و تواضع بوده است. آنان صفات تکبر، خودخواهی و غرور را مذمت می‌دانستند (ابن بابویه، ۱۴۱۹: ۶۲۷). بنابراین به ثمر نشستن تعاون و همکاری اجتماعی نیازمند روابط اجتماعی مطلوب با دیگران، برحذر داشتن از خشونت، دعوت به تعاون، همبستگی، ایجاد اخوت و... از جمله مواردی است که در فقه همواره مورد توجه بوده و در اصل تعاون نیز مندرج است و زمینه‌ساز جامعه مطلوب و زندگی مسالمت‌آمیز میان افراد با یکدیگر و مردم با نظام سیاسی می‌شود. ضمن اینکه خصلت اجتماعی بودن دین اسلام مؤید تشکیل اجتماع، نظام سیاسی، حکومت، نهاد و... است که در سایه وجود اعتماد میان افراد جامعه تشکیل می‌یابند. در صورتی که این اعتماد مبتنی بر روابط مسالمت‌آمیز و دو طرفه میان مردم و مدیران جامعه نباشد، جامعه مطلوب شکل نخواهد گرفت یا اینکه با الگوی آرمانی اسلامی فاصله بسیاری دارد.

۴. نتیجه‌گیری

اجتماعی بودن دین اسلام به معنای آن است که احکام و قواعد دینی معطوف به حوزه فردی نیستند و وضع قوانین و مقررات در هر شرایط زمانی و مکانی می‌بایست با توجه به احکام و دستورات دینی و سامان بخشیدن به زندگی اجتماعی تفسیر و عملیاتی شود. قاعده فقهی تعاون نیز در پرتو فقه اجتماعی، به دنبال آن است تا کاربردی در عرصه زندگی اجتماعی و سیاسی ایفا نماید که همکاری‌های اجتماعی، مهم‌ترین دستاورد این قاعده فقهی است. بر پایه اینکه قاعده تعاون، مطابق فقه اجتماعی، مشوق و پشتوانه همکاری اجتماعی است، سامان دادن به جلوه‌های همکاری اجتماعی از سوی مردم نیز در ابعاد مختلف جلوه‌گر شده است. مطابق این قاعده، جامعه مطلوب اسلامی بر پایه مشارکت عمومی، خیر جمعی، مسئولیت‌پذیری و مداخله مردم در امور مختلف جامعه هم در عرصه سیاسی و هم در عرصه اجتماعی بنا می‌شود. از این جهت قاعده فقهی تعاون می‌تواند شکل و نحوه اداره جامعه را بر پایه نهادسازی، مسئولیت‌پذیری شهروندان و ترغیب به فعالیت‌های نوع دوستی و خیریه در جامعه سوق دهد. کاربرد عینی قاعده فقهی تعاون در نظام اسلامی و محقق شدن الگوی مطلوب آن، بدین صورت است که جامعه و شهروندان را در امور اجتماعی و سیاسی نظیر مشارکت در امور خیریه، حفاظت از محیط زیست، مشارکت در امور سیاسی

و انتخابات، تلاش برای تشکیل گروه، دسته و حزب برای مشارکت در امور یاد شده سهیم و دخیل می‌داند. بدین ترتیب محور سازنده قاعده فقهی تعاون، شکل‌گیری همکاری‌های اجتماعی و سامان بخشیدن به نحوه اداره جامعه از طریق مشارکت دادن شهروندان در اداره جامعه است. این رویه در نظام جمهوری اسلامی ایران و به شکل ملاحظه منافع عمومی قابلیت اجرایی شدن دارد؛ به این دلیل که اصل تعاون، نه بر مبنای ملاحظات فردی، قومی یا نژادی، بلکه بر مبنای منافع عامه سازماندهی شده و می‌تواند حتی منجر به مردمی‌سازی نظام سیاسی جمهوری اسلامی کمک نماید. زیرا حسب فقه اجتماعی، جامعه مطلوب اسلامی ناظر بر بهبود وضعیت اجتماعی است که با همکاری جمعی و تعاون می‌تواند به افزایش احساس برادری نیز منجر شود؛ صمیمت و الفت را در جامعه گسترش دهد و از این رو پیوندی اجتماعی برای مقابله بر بحران‌های اجتماعی و سیاسی ایجاد نماید. بنابراین آثار و نتایج همکاری‌های اجتماعی مبتنی بر تعاون باعث غلبه بر سختی‌ها در عرصه سیاسی و بحران‌ها می‌گردد که گواهی بر همکاری متقابل عرصه سیاسی و اجتماعی برای توسعه اخلاق و برادری در جامعه اسلامی است. هنگامی که در پرتو اصل تعاون، مشارکت مردم در امور سیاسی و اجتماعی به حداکثر برسد، توانایی‌های نظام جمهوری اسلامی برای غلبه بر بحران‌ها نیز افزایش پیدا می‌کند و با ترویج اصل از خودگذشتگی و ایثار، گره‌گشای بسیاری از مشکلات شهروندان می‌شود. تحقق این رویه آرمانی مستلزم ترویج رویکرد سازنده به همکاری‌های اجتماعی و حمایت از نهادسازی مردمی و حمایت از گروه‌ها، احزاب و دسته‌جاتی است که از متن مردم برآمده و در چارچوب قانون اساسی فعالیت می‌کنند. استفاده از راهکارها و دیدگاه‌های گروه‌های مزبور در عرصه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری به معنای پذیرش اصل انتقادپذیری در عرصه سیاست و تعامل نخبگان سیاسی با عامه مردم در پرتو اصل تعاون است.

استناد به این مقاله: فیروزکاه، زری، منتظری، زهرا، فغانی، رامین. (۱۴۰۳). جایگاه همکاری‌های اجتماعی در تحقق جامعه مطلوب اسلامی بر مبنای قاعده تعاون، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۸(۶۹۸)، ۹۷-۱۱۸.

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- قرآن کریم.
- انصاری، مرتضی (۱۴۱۵)، *المکاسب المحرمه*، جلد سوم، چاپ اول، تهران، نشر کنگره.
- ابن هشام، حمیری معافری (بی تا)، *السیره النبویه*، بیروت: انتشارات دارالمعرفه.
- بنزاده، محمد، شاکری، بلال (۱۴۰۳)، بررسی فقهی توجه به آثار اجتماعی فقوا، *فصلنامه مطالعات اصول فقه امامیه*، سال یازدهم، شماره ۲۱، ۱۰۱-۸۱.
- بهبهانی، محمدبن باقر محمداکمل (۱۴۰۴)، *مصابیح الضلال فی الشرح مفاتیح الشرایع*، قم: انتشارات مؤسسه آیت الله وحید بهبهانی.
- جعفری خسروآبادی، نصرالله، روستایی صدرآبادی، رایگان، محمود (۱۴۰۰)، نقش قاعده تعاون بر نیکی در حاکمیت و حکومت اسلامی، *فصلنامه حکومت اسلامی*، سال بیست و ششم، شماره اول، پیاپی ۹۹، صص ۵۹-۲۹.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، *ولایت، قهاست، عدالت*، قم: انتشارات اسراء.
- حلی، مقداد بن عبدالله (۱۴۰۳)، *نقد القواعد الفقهیه علی مذهب الامامیه*، قم: انتشارات آیت الله مرعشی نجفی.
- سید باقری، سید کاظم (۱۳۹۷)، حق مشارکت شهروندان و آزادی سیاسی با تأکید بر قرآن کریم، *پژوهش‌های سیاست اسلامی*، سال ششم، شماره چهارم، صص ۶۵-۴۱.
- سیدباقری، سید کاظم، طالبی چالوکی، محمدجواد (۱۳۹۹)، نقش تعاون سیاسی-اجتماعی در رویارویی با بحران‌های اجتماعی از منظر اخلاق اجتماعی، *دوفصلنامه مطالعات علمی قدرت نرم*، سال دهم، شماره اول (پیاپی ۲۲)، صص ۲۷۴-۲۷۱.
- شکوری، ابوالفضل (۱۳۷۷)، *فقه سیاسی اسلام*، تهران: انتشارات نورا.
- عابدی درچه، محسن (۱۴۰۰)، *مردمی سازی حکمرانی متعالی در اندیشه و راهبرد امامین انقلاب اسلامی*، *فصلنامه حکمرانی متعالی*، شماره هشتم، صص ۱۰۷-۱۰۸.
- عبدالحسین پورفرد، مسعود (۱۳۹۸)، *ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- عرونی موفق، اکبر (۱۳۹۶)، مبانی کرامت انسانی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، *مجله پژوهش‌های انقلاب اسلامی*، شماره ۲۰، بهار ۹۶، صص ۱۷۲-۱۵۵.
- علینی، محمد، غفاری، غلامرضا، زهیری، علیرضا (۱۳۹۴)، مبانی دینی سرمایه اجتماعی و رابطه آن با حکمرانی، *فصلنامه علوم سیاسی*، سال هفدهم، شماره شصت و هفتم، صص ۱۶۶-۱۳۲.
- فاضل لنکرانی، محمدجواد (۱۳۹۳)، فقه و دستاوردهای توسعه، *مجله گفتمان الگو*، شماره ۶.
- فتحی واجارگاه، کوروش، واحد چوکنده، سکینه (۱۳۸۸)، *آموزش شهروندی در مدارس*، تهران: انتشارات آیتز.
- فضیحی، امان الله (۱۳۸۶)، دین و سرمایه اجتماعی، *مجله معرفت*، شماره ۱۲۳، صص ۲۳-۴۴.
- فیرحی، داود (۱۳۹۳)، *فقه و حکمرانی حزبی*، تهران: نشر نی.
- قاری سید فاطمی، محمد (۱۳۹۳)، *حقوق بشر در جهان معاصر*، دفتر دوم، تهران: انتشارات شهر دانش.
- قربانی مقدم، محمد (۱۴۰۰)، قاعده تعاون بر اساس نگرش فقه حکومتی، *فصلنامه حکومت اسلامی*، سال بیست و ششم، شماره اول، پیاپی ۹۹، صص ۹۷-۴۶.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷)، *الکافی*، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- لکنزایی، نجف، زارعی، راضیه (۱۳۹۰)، ظرفیت راهبردی فقه سیاسی شیعه در تولید اعتماد سیاسی، *مجله شیعه شناسی*، دوره سیزدهم، شماره اول، صص ۹۶-۷۳.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳)، *بحار الانوار*، ج ۶۸، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- محمدی، مسعود، زرگوش نسب، عبدالجبار، کوخانی زاده، کریم (۱۴۰۱)، بررسی دلایل اجتماعی بودن فقه شیعه، *فصلنامه جامعه شناسی سیاسی*، سال پنجم، شماره دوازدهم، صص ۱۸۷-۱۷۲.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۸)، *نگاهی گذرا به نظریه ولایت فقیه*، قم: انتشارات مؤسسه پژوهشی و آموزشی امام خمینی (ره).
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶)، *نظام حقوق زن در اسلام*، تهران: انتشارات صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱)، *تفسیر نمونه*، تهران، انتشارات دارالکتب.
- موسوی خمینی، روح الله (۱۳۷۸)، *ص حقیه امام؛ مجموعه آثار امام خمینی (ره)*، تهران: انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- هاشمی، سید محمد (۱۳۹۳)، *حقوق بشر و آزادی‌های اساسی*، تهران: میزان.